

BENKŐ ORSOLYA*

OBJEKTÍV MEGGYŐZŐDÉS? A LELKIISMERETI MEGGYŐZŐDÉS AZONOSÍTÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI AZ ÁLLAM VILÁGNÉZETI SEMLEGESSÉGÉNEK KÖVETELMÉNYE ALAPJÁN**

<https://doi.org/10.51783/ajt.2024.3.01>

Az állam világnézeti semlegessége és a vallásszabadság mára igazi „se veled, se nélküled” kapcsolatba kerültek egymással. Pedig kapcsolatuk csaknem ötszáz éve tart, és évszázadokon keresztül elválaszthatatlannak tűnt egymástól a világnézeti semlegesség követelménye és a lelkiismereti és vallásszabadság. Mára ez az összefonódás nemcsak hogy elszakadni látszik, hanem a világnézeti semlegességet sokszor olyan követelményként kezelik a bíróságok, amely érdekében a lelkiismereti és vallásszabadság korlátozható.

Az elemzés nem a világnézeti semlegesség követelményének és a lelkiismereti és vallásszabadság ütközésének eseteit vagy azok feloldását, hanem egyetlen előkérdését vizsgálja. Ez a kérdés, hogy meghatározható-e egyáltalán a lelkiismereti meggyőződés a világnézeti semlegesség követelményének tiszteletben tartásával.

A semlegesség követelménye és a lelkiismereti és vallásszabadság látszólagos vagy valós ellentmondását az adja, hogy míg az alapvető jog megkívánja, hogy a védelem köre valamilyen mértékben beazonosítható legyen, a világnézeti semlegesség követelmény elvárja, hogy az állam ne minősítsen egyetlen meggyőződést sem annak szigorú értelemben vett tartalma vagy helyessége alapján. Az alapjog védelmi körének meghatározása önmagában is lehetetlennek tűnő feladat a meggyőződés szabadsága tekintetében, amit nehezít, hogy közben még a világnézeti semlegesség követelménye is megköti az állam kezét. A meggyőződés szabadsága a lelkiismereti és vallásszabadságnak éppen az a részjogosultsága, ami az egyénben zajlik, éppen ezért láthatatlan és szubjektív. Az Emberi Jogok Európai Bírósága éppen ezért a lelkiismereti és vallásszabadság megsértéséből eredő igényeket rendre a válás kinyilvánításának elvei alapján bírálja el, anélkül, hogy vizsgálná, hogy a sérelem a meggyőződés szabadságát érinti-e.

A tanulmány a meggyőződés szabadsága (forum internum) meghatározhatatlanságának okaira az Emberi Jogok Európai Bíróság, az Alkotmánybíróság gyakorlata és jogirodal-

* Ph.D. egyetemi adjunktus, ELTE ÁJK, 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3. E-mail: orsolyabenko@ajk.elte.hu.

** A jelen kutatás a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült. ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem, Alkotmányjogi Tanszék.

mi megközelítések alapján mutat rá. Végül ismerttet egy, az EJEB által kialakított, de nem következetesen alkalmazott tesztet, amely alapján a forum internum „rejtélyességét” eredményező sajátosságainak figyelembevételével azonosítható a meggyőződésen esett sérelem.

1. SE VELED, SE NÉLKÜLED?

Az állam világnézeti semlegessége és a vallásszabadság mára igazi „se veled, se nélküled” kapcsolatba kerültek egymással. Az a „világnézeti semlegesség” fogalomkör, aminek mentén a nyugati kultúrkörhöz tartozó jogirodalomban és joggyakorlatban a követelményt meghatározzuk, a 16. században, a reformáció által kihangsúlyozta jelent meg.¹ A semlegesség követelménye ekkor leginkább az államnak a vallásszabadsághoz kötődő vallási semlegességét jelentette. A világnézeti semlegesség és a lelkiismereti és vallásszabadság kapcsolata történeti szempontból, csaknem ötszáz éve tart, és évszázadokon keresztül elválaszthatatlannak tűntek egymástól.

A vallásszabadsággal kéz a kézben jelent meg a vallási pluralizmus, hiszen a meggyőződés szabad választása és alakítása magától értetődő módon vezetett ahhoz, hogy az addigi egyeduralkodó vallások mellett megjelentek, illetve hangsúlyosabbá váltak más irányzatok is. A vallásszabadság és a szólásszabadság elismerése a reformáció által felébresztett vallási konfliktusok feloldása érdekében tett állami intézkedésként értékelhető.² Sajó András a semlegességhez vezető első lépésként azokat a nemzetközi szerződéseket értékeli, amelyek alapján az államok garantálják, hogy nem fogják üldözni a nem államvallásként elismert felekezeteket.³ Kis János elemzése úgy értékeli, hogy később, a magával a vallásszabadsággal még léptenyomon összeolvadó vallási semlegesség terjeszkedett ki az állam és a jog további területeire.⁴ Habermas a szekuláris legitimációkeresés folyamatában látja megjelenni az emberi jogokra alapozott semlegességi követelményt,⁵ ugyanakkor véleménye szerint a vallásszabadság és a szólásszabadság önmagukban előre vetítették az állam semlegességét.⁶

¹ SZATHMÁRY Béla: Veled vagy nélküled? gondolatok az állam és az egyházak szétválasztásának lehetőségéről Magyarországon in SZATHMÁRY Béla (szerk.): *Tanulmányok az állami és felekezeti egyházajogból* (Sárospatak: Hernád Kiadó 2010).

² SAJÓ András: „A semlegesség doktrínái és az állam” *Beszélő* 2003/10., <http://beszelo.c3.hu/03/10/05sajo.htm>.

³ Sajó András a hollandiai utrechti szerződést (1579) említi az első ilyen megállapodásként, más szerzők már az 1548-as tordai országgyűlést is a vallásszabadsághoz vezető, első jogi lépésként értékelik. SAJÓ (2. lj.).

⁴ Kis János: „Az állam semlegessége: Újabb nekifutás” *Fundamentum* 2011/3. 16.; SCHWEITZER Gábor: „A magyar állam vallási semlegessége” in GÁRDOS-OROSZ Fruzsina – HALÁSZ Iván (szerk.): *Bevezetés az alkotmányjogba* (Budapest: Dialóg Campus 2019) 242–256.

⁵ Jürgen HABERMAS: „»The Political«: The Rational Meaning of a Questionable Inheritance of Political Theology” in Eduardo MENDIETA – Jonathan Van ANTWERPEN (szerk.): *The Power of Religion in the Public Sphere* (New York: Columbia University Press 2011) 21.

⁶ HABERMAS (5. lj.) 20–21. A semlegesség teóriájának első megjelenését Kis János is a 16–17. századra teszi. Kis János: *Az állam semlegessége* (Pozsony: Kalligram 2015).

Habár a világnézeti semlegesség követelményét sem a magyar Alaptörvény, sem az Emberi Jogok Európai Egyezménye nem tartalmazza, mind az Alkotmánybíróság (a továbbiakban: AB), mind az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: EJEB) kötelező követelményként kezeli azt.⁷ Hazánkban a semlegesség elvéről szóló szakmai vita alapvetően az 1990-es években zajlott.⁸ A disputa középpontjában azonban nem a semlegesség elvének szükségszerűsége, hanem inkább tartalmának mibenléte és gyakorlati megvalósíthatóságának lehetőségei álltak. A semlegesség történeti eredete, a meggyőződés szabadságához való kötöttsége a mai napig meghatározza a követelmény elméleti és gyakorlati értelmezését. A meggyőződés szabadságának sérelme mind a jogirodalomban, mind pedig a joggyakorlatban, a prozelitizmus, az indoktrináció, a bizonyos világnézetekkel összeegyeztethetetlen jogszabályok, a negatív vallásszabadság és a vallási érzületek megsértése kapcsán merülnek fel. Konkrétabban megjelölve az ügyek tárgyát: az iskolai vagy bárhol máshol zajló hittérítések, a katonai vagy adófizetési kötelezettség, a kötelező eskütétel, a rituális állatvágás feltételeinek szigorú meghatározása, blaszfém filmek, plakátok betiltása. Éppen azok az ügycsoportok ezek, amelyeket a jelen dolgozat a világnézeti semlegesség kapcsán tárgyal, és azok az ügyek, amelyekben a jogalkalmazásban is felvetődik a semlegesség követelménye.⁹ Az állam világnézeti semlegességének követelménye tehát látszólag nemcsak a lelkiismereti és vallásszabadsággal, hanem annak belső, korlátozhatatlan részjogosultságával is kéz a kézben jár.

Annak ellenére, hogy a világnézeti semlegesség követelménye a vallásszabadsággal együtt és annak biztosítása érdekében fogalmazódott meg, és fogalmazódik meg sokszor, a nyugati kultúrkörben a világnézeti semlegességet olyan követelményként (is) kezelik az alapjogi bíraskodást végző szervek, és egyes jogirodalmi megközelítések is, amely érdekében a lelkiismereti és vallásszabadság korlátozható. Az állam semlegességére akár ugyanazon ügyben, ugyanazon alapjog esetében hivatkozhat a vélt vagy valós sérelmet szenvedett egyén és az alapjogkorlátozást igazolni kívánó állam is. A franciaországi burkatilalom¹⁰ esetében például az állam a korlátozás alátámasztásaként hivatkozhat arra, hogy a francia állami identitás részét képező laicitás (a semlegesség, sajátos „szigorú” felfogása) védelme érdekében szükséges a közterületek „vallástalanítása”. A muszlim vallású nők (akik a vallási előírásokat akként tartják be, hogy arcot és szemet elfedő öltözékben szeretnének a közterületeken

⁷ BENKŐ Orsolya: „Az állam világnézeti semlegességéhez való jog? I.: A semlegesség alapjogi értelmezésének lehetősége az Alkotmánybíróság gyakorlatában” *MTA Law Working Papers* 2021/19.; BENKŐ Orsolya: „Az állam világnézeti semlegességéhez való jog? II.: A semlegesség alapjogi értelmezése az EJEB gyakorlatában” *MTA Law Working Papers* 2021/19.

⁸ KIS János: „Az állam semlegessége” *Politikatudományi Szemle* 1992/2. 5–52., HUORANSZKI Ferenc: „Mivel nem azonos a semlegesség?” *Politikatudományi Szemle* 1993/3. 124–128.; PACZOLAY Péter: „Az állam semlegességének mítosza?” *Politikatudományi Szemle* 1993/3. 129–134.; BRAGYOVA András: „Semlegesség – pártatlanság – elfogulatlanság” *Politikatudományi Szemle* 1993/3. 135–145.

⁹ Paul M. TAYLOR: *Freedom of Religion and European Human Rights Law and Practice* (Cambridge: Cambridge University Press 2016).

¹⁰ LOI n° 2010-1192 du 11 octobre 2010 interdisant la dissimulation du visage dans l'espace public, az ügygel az EJEB is foglalkozott, lásd: *S.A.S. v. France* [GC], no. 43835/11, ECHR 2014-III.

mozogni) pedig hivatkozhatnak arra, hogy az állam a muszlim hívek vallásgyakorlásának megnehezítéséhez vezető szabállyal az állam megsértette a semlegesség követelményét.

A vizsgált követelmény és a lelkiismereti és vallásszabadság látszólagos vagy valós ellentmondását az adja, hogy míg az alapvető jog megkívánja, hogy a védelem köre valamilyen mértékben beazonosítható legyen, az állam világnézeti semlegességének követelmény elvárja, hogy az állam ne minősítsen egyetlen meggyőződést sem annak szigorú értelemben vett tartalma vagy helyessége alapján. Halmai Gábor például a semlegesség tartalmát akként definiálja, hogy „az állam nem foglalhat állást a vallási hittételek tartalma, igazsága, helyessége vagy helytelensége tekintetében”.¹¹ Julie Ringelheim az EJEB gyakorlatának elemzésekor a semlegességnek két dimenzióját azonosítja¹², az első dimenzióba sorolja a semlegesség azon elvárását, hogy az állam nem ítélkezhet a vallási meggyőzések vagy az azok kifejezésére használt eszközök legitimitása felett.¹³ A második dimenzióba azok a helyzetek tartoznak, amikor az államnak szükségszerűen döntést kell hoznia (be kell avatkoznia), mint például az egyházi nyilvántartásba vétel jogszabályi feltételeinek meghatározása tekintetében. Az államnak tehát egyrésztől definiálnia kellene azt, hogy mi az a „meggyőződés”, amit a lelkiismereti szabadság véd, és mi az, amit nem illet meg az ehhez fűződő védelem. Mindezt úgy kell megtennie, hogy közben véletlenül se ítélkezzen a vallás vagy meggyőződés tartalma felett. Ahogy arra a fenti idézetek is rámutatnak, a világnézeti semlegesség és a lelkiismereti szabadság igazi paradoxona nem az „egyház” fogalmának meghatározása, nem is a lelkiismereti indíttatású cselekmények (a lelkiismereti meggyőződés kinyilvánítása), hanem a magának a lelkiismereti meggyőződésnek konkrét ügyekben történő azonosítása.

Ezen a ponton fontos lehet tisztázni, hogy a lelkiismereti és vallásszabadság (és a világnézeti semlegesség sem) nem kizárólag a vallásos érzületeket, cselekményeket védi. Azon túl, hogy a vallásszabadság biztosítja a vallástalanság szabadságát is, védi azokat a meggyőzéseket (az EJEB gyakorlatában legtöbbször a pacifizmus merült fel ilyenként), amelyek kellően koherensek, fontosak és megalapozottak ahhoz, hogy erre a védelemre „érdemesek” legyenek.¹⁴ A tanulmány a meggyőződés szabadsága, a lelkiismereti és vallásszabadság „belső magja” (és minden hasonló kifejezés) alatt is az egyén életét alakító meggyőzéseknek, világnézeteknek, az ember bensejében játszódó vagy arra közvetlenül ható, lelkiismereti részét érti.

¹¹ HALMAI Gábor: „Semlegesség, tolerancia és multikulturalizmus” *Beszélő* 2002/7., <http://beszelo.c3.hu/cikkek/semlegesség-tolerancia-es-multikulturalizmus>.

¹² Hasonló értelmezést lásd még például: Kerry O’HALLORAN: *State Neutrality The Sacred, The Secular and Equality Law* (Cambridge: Cambridge 2021) 93., <https://doi.org/10.1017/9781108674430>.

¹³ JULIE RINGELHEIM: „State Religious Neutrality as a Common European Standard? Re-Appraising the European Court of Human Rights Approach” *Oxford Journal of Law and Religion* 2017/6. 24–47. 31., <https://doi.org/10.2139/ssrn.3418796>.

¹⁴ *Bayatyan v. Armenia*, no. 23459/03, § 110 ECHR 2011-IV; UITZ Renáta: „A lelkiismereti és vallásszabadság az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában – a Kókkiknakis-ítélettől az állami semlegesség követelményéig” *Állam- és Jogtudomány* 2017/4. 106–116. 107., O’HALLORAN (12. l.) 119.

2. A MEGGYŐZŐDÉS SZABADSÁGA

2.1. FORUM INTERNUM: A LELKIISMERETI VALLÁSSZABADSÁG ORIGÓJA

A vallásszabadsággal kapcsolatos 16–17. századi törekvések „csupán” a vallásüldözés megszüntetésére és arra irányultak, hogy az egyén szabadon választhassa meg hitét.¹⁵ A vallásszabadsághoz való alapvető jognak ebbe, a kezdeti értelmezésébe nem tartozott bele a valláskinyilvánítás, csak a belső meggyőződés szabadsága.¹⁶ Történeti okai lehetnek tehát annak, hogy a vallásszabadság igazolása is ehhez, az állam számára fogalmilag érinthetetlen részhez kapcsolódik. A szabadságjog úttörői azzal érveltek, hogy a belső meggyőződésre az állami kényszer nem hat (maximum a hitnek ellentmondó cselekedetre tud rábírn), ezért annak szükségszerűen az állam által érintetlen területnek kell lennie.¹⁷ Ahogy Szent Ágoston már a 4. században megfogalmazta: *credere non potest homo nisi volens*.¹⁸ A belső meggyőződés szükségszerű szabadságát – a kényszerítés lehetetlensége mellett – a hit ész (és jog) által történő felfoghatatlanságával indokolták.¹⁹

A vallásszabadság „kezdeti felfogása” az idő múlásával nem eltűnt vagy lecserélődött, hanem több tekintetben kiegészült. A vallásszabadság mai védelmét is meghatározza, az a *forum internum*nak is nevezett mag, ami az egyén – vallási megnyilvánulástól elhatárolt – személyes meggyőződését védi.²⁰ A belső meggyőződés védelmét a jogtudomány változatlanul elválasztja a vallás külső megnyilvánulásának²¹ védelmétől.²² A gondolat, a hit és belső meggyőződés szabadsága korlátozhatatlan jogok, ezek kifejezése az, amit az állam – az alapvető jogok korlátozására vonatkozó szabályok keretei között – korlátozhat. A *forum internum* védelme

¹⁵ HORVÁTH Attila: *A vallásszabadság és az egyházjog története Magyarországon az államalapítástól a II. világháborúig*, HÉT HÁRS, 2011/3–4. 12–20., <https://zope.lutheran.hu/honlapok/csilaghegy/385>.

¹⁶ SAJÓ András – UITZ Renáta: *The Constitution of Freedom* (Oxford: Oxford University Press 2017) 388., <https://doi.org/10.1093/oso/9780198732174.001.0001>.

¹⁷ JOHN LOCKE: *Levél a vallási türelemről* [ford. KONTLER László] (Budapest: Stencil Kulturális Alapítvány 32003) 68., 162–163., BENEDICTUS DE SPINOZA: *Teológiai-politikai tanulmány* [ford.: SZEMERE Samu] (Budapest: Akadémiai 21984) 291–292., BENJAMIN CONSTANT: *Régiek és modernek szabadsága* [ford. JANCsó Júlia] (Budapest: Atlantisz 1997) 169.

¹⁸ „Hinni csak szabad akaratból lehet.”

¹⁹ RAINER FROST: „Two stories about toleration” in: LORENZO ZUCCA – CAMIL UNGUREANU (szerk.): *Law, State, Religion in the New Europe* (Cambridge: Cambridge University Press 2012) 60., <https://doi.org/10.1017/cbo9781139022729.004>.

²⁰ KOSTAS KOUKOUZELIS: „Neutrality, Religious Symbols and the Question of a European Public Sphere” *Politics in Central Europe* 2008/4. 41–60.; MALCOLM EVANS – PETER PETROFF: „A Separation of Convenience? The Concept of Neutrality in the Jurisprudence of the European Court of Human Rights” *Religion, State and Society* 2008/3. 205–223., <https://doi.org/10.1080/09637490802260153>.

²¹ Mill szerint mindenfajta szabadságnak két szférája van: a cselekvés és a lelkiismeret szabadsága. JOHN STUART MILL: *A szabadságról* [ford. PÁP Mária] (Budapest: Helikon 2020) 20.

²² SCHANDA Balázs: „A gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadsága” in: JAKAB András – FEKETE Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* (Alkotmányjog rovat, rovat szerkesztő: BODNÁR Eszter – JAKAB András), 2018, <https://tjoten.hu/szocikk/a-gondolat-a-lelkiismeret-es-a-vallas-szabadsaga>.

a vallásszabadsághoz való jog talán legkevésbé kidolgozott (és ebből fakadóan legkevésbé tisztázott) területe. Ennek szinte magától értetődő oka lehet a vallásszabadság igazolására is alkalmazott tétel, hogy a belső meggyőződés az állam számára érthetetlen, megfoghatatlan és ezáltal érinthetetlen.²³ Pierre Bayle francia filozófus-teológus a már a XVII. század második felében több művében is kifejtette, hogy a hit az ész számára megfoghatatlan.²⁴ Paczolay Péter szerint a gondolat, a lelkiismeret és a vallás mint belső meggyőződés alkotmányjogilag nem is értelmezhető, hanem csak akkor válik alkotmányjogilag releváns problémává, amikor kifejezésre kerül.²⁵ A Malcolm Evans és Peter Petkoffs szerzőpáros is úgy írja le a meggyőződés szabadságát, mint amit természeténél fogva nem lehet racionális érvekkel tanulmányozni vagy bizonyítani.²⁶ Rainer Frost az igaz hit ész által történő bizonyíthatatlanságára mutat rá.²⁷ Christopher McCrudden is az emberi méltóság egyik legfontosabb összetevőjének tekintett lelkiismereti és vallásszabadság lényegi ismervét az önazonosság meghatározására való képességében jelölte meg.²⁸ Winnifred Fallers Sullivan az egyén vallásosságát a „megélt vallás” (*lived religion*) kifejezéssel írja le, amelynek meghatározó jellemzője a személyesség.²⁹ Sullivan szerint az egyén vallásossága olyannyira sajátos, mintha valójában minden hívő embernek egy „kis, saját vallása” lenne.³⁰

A magyar Alkotmánybíróság a világnézeti semlegességet megalapozó határozatában fejtette ki, hogy a vallásszabadság három eleme közül (meggyőződés szabadsága, vallásgyakorlás szabadsága, vallási gyülekezés és egyesülés joga) a vallásgyakorlás (kultuszszabadság) a legfontosabb részjog. A testület a kultuszszabadság ilyen kiemelését azzal indokolta, hogy „Ezt tudja a jog a legteljesebben biztosítani; sőt a vallásszabadság más összetevőit kifejező részjogoknak is ez szolgál közös nevezőjéül. Pl. magát a hit (gondolat, meggyőződés) szabadságát is a kommunikáción keresztül ragadja meg az Alkotmány, mikor a vallásszabadság tartalmát a vallás szabad megválasztásával vagy elfogadásával határozza meg.”³¹ A testület kifejtette azt is, hogy a meggyőződés az ember személyiségének az a része, amely a jog számára érinthetetlen.³²

Az Emberi Jogok Európai Bírósága számtalan ügyben állapította meg, hogy a val-

²³ CSINK Lóránt: „Lelkiismereti és vallásszabadság” in CSINK Lóránt: *Alapjogi Kommentár* (Budapest: Novissmia 2021) 71–79. 71.

²⁴ Lásd például: Pierre BAYLE: *Historical and Critical Dictionary* Vol. 3. (London, 1826) Pyrrhonism szócikk.

²⁵ PACZOLAY Péter: „Lelkiismereti és vallásszabadság” in HALMAI Gábor – TÓTH Gábor Attila (szerk.): *Emberi jogok* (Budapest: Osiris 2008) 538–539.

²⁶ EVANS–PETKOFF (20. lj.) 206.

²⁷ FROST (19. lj.) 60.

²⁸ CHRISTOPHER MCCRUDDEN: *Litigating Religions: An Essay on Human Rights, Courts, and Beliefs* (Oxford–New York: Oxford University Press 2018) 94–96., <https://doi.org/10.1093/oso/9780198759041.001.0001>.

²⁹ WINNIFRED FALLERS SULLIVAN: *The impossibility of Religious Freedom* (Princeton: Princeton University Press 2018) 3., <https://doi.org/10.23943/9781400890330>.

³⁰ SULLIVAN (29. lj.) 87.

³¹ 4/1993. (II. 12.) AB határozat, ABH, 1993, 48.

³² 4/1993. (II. 12.) AB határozat ABH, 1993, 48.

lásszabadság „elsősorban az egyéni lelkiismeret kérdése, de magában foglalja azt a szabadságot is, hogy valaki egyedül és önmagában vagy másokkal együtt, nyilvánosan és az azonos hitűek körében, kinyilváníthatja vallását”³³. Ezt követően pedig gyakran azzal folytatja, hogy a lelkiismereti és vallásszabadsághoz való jog nem minden meggyőződés vagy vallás által inspirált cselekményt véd (csak azokat, amelyek megalapozottság, a komolyság, a kohézió és a fontosság bizonyos szintjét elérik),³⁴ vagy pedig hogy demokráciában, ahol többféle világnézet él egymás mellett, a vallás kinyilvánításához való jog szükségszerűen korlátozható.³⁵ Az EJEB tehát a lelkiismereti és vallásszabadság origójának a benső meggyőződést tekinti, a korlátozás lehetőségét pedig kizárólag a megnyilvánulás eseteiben említi.

A lelkiismereti és vallásszabadságnak az alkotmányjogi dogmatika tehát három részjogosultságát azonosítja. Az első a meggyőződés szabadsága, a második a kultuszszabadság, a harmadik pedig a vallási egyesüléshez való jog. A joggyakorlat és a jogirodalom – sokszor kimondatlan, de – uralkodó megközelítése, hogy a lelkiismeret és vallásszabadság „központja” a meggyőződés szabadsága.³⁶ A másik két részjog pedig vagy ennek valamiféle kifejeződését (az egyesülési joggal vagy a vélemény szabadsággal ötvözve) védi, vagy pedig valójában az állam a megnyilvánuláson keresztül védi a számára láthatatlan és ezáltal védelmezhetetlen meggyőződés szabadságát. A két értelmezés közötti lényeges különbség, hogy míg az egyik a kultuszszabadságot és a vallási egyesüléshez való jogot önmagukért tartja védelemre érdemesnek, a másik szerint ezek jogok az – állam számára láthatatlan – meggyőződés szabadsága védelmének eszközei. A magyar Alkotmánybíróság, úgy tűnik, hogy a két vázolt értelmezés közül a másodikat vallja, sőt, ezen a megközelítésen keresztül vezette be az állam világnézeti semlegességének kötelezettségét. Az AB szerint:

A gondolat- és vallásszabadságra a jog akkor képes hatást gyakorolni, ha a gondolat vagy a belső meggyőződés *megnyilvánul*. Ez a megnyilvánulás a vallás gyakorlása. Még a „vallás vagy más lelkiismereti meggyőződés szabad megválasztását vagy elfogadását” [Alkotmány 60. § (1) bekezdés első fordulata] is csak azon keresztül tudja védeni az állam, hogy az eszmék szabad áramlását biztosítja. Egyrészt a gondolat-, a lelkiismereti és a vallásszabadsághoz való jog természete, másrészt a jog lehetőségei folytán is, az állam kompetenciája csakis a meggyőződést alakító, illetve

kifejező kommunikációs folyamatra korlátozódhat. Az állam e helyzetéből is követ-

³³ *Perovy v. Russia*, Judgment of 20 October 2020, no. 47429/09, § 71, *Leela Förderkreis E.V. and Others v. Germany*, Judgment of 06 November 2008, no. 58911/00, § 80, *Kosteski v. „The Former Yugoslav Republic Of Macedonia”*, Judgment of 13 April 2006, no. 55170/00, § 37, *Sinan Işik v. Turkey*, no. 21924/05, ECHR 2010-I, *Pichon and Sajous v. France*, no. 49853/99, ECHR 2001-X.

³⁴ *Sinan Işik v. Turkey*, no. 21924/05, 2010-I, *Pichon and Sajous v. France*, no. 49853/99, 2001-X, *Jakobski v. Poland*, 07 December 2010 no. 18429/06, § 44, Urtz (14. lj.) 106–116, 107.

³⁵ *Ebrahimián v. France*, no. 64846/11, § 54, ECHR 2015-VIII.

³⁶ McCrudden (28. lj.) 63–69. Létezik azonban olyan megközelítés, ami szerint, a meggyőződés szabadságába tartozó, vallás megválasztása és megváltoztatása a lelkiismereti és vallásszabadság „mellékes” jogosítványai. O’Halloran (12. lj.) 28.

kezik semlegessége.³⁷

Majd mindezt megerősítette az Alaptörvény IV. módosítása után:

maga az emberi személyiség a jog számára érinthetetlen (ezt fejezi ki az emberi élethez és méltósághoz való jog korlátozhatatlan volta), a jog csakis a külső feltételek biztosításával segítheti az autonómiát. Ezért a gondolat, a lelkiismeret és a vallásos hit (meggyőződés) szabadságához való jogból önmagában – ha ti. a vallás gyakorlásához való jogot most nem vesszük figyelembe – az államnak az a kötelessége következik, hogy az állam nem ítélkezhet vallásos hit vagy lelkiismereti meggyőződés igazságtartalmáról.³⁸

Az Alkotmánybíróság szerint tehát a jog számára akkor válik láthatóvá, és ezáltal szabályozhatóvá, a lelkiismereti és vallásszabadsághoz való jog, amikor megnyilvánul. A gondolat és a meggyőződés az állam számára nem látható, és így nem is képes arra, hogy „gyakorlásának” jogi környezetét megteremtse. A testület értelmezésében a meggyőződés szabadságát (amibe tartozik a szabad megválasztás és megváltoztatás) is csak az eszmék szabad áramlásán keresztül tudja biztosítani az állam. Az Alkotmánybíróság értelmezését szigorúan követve a világnézeti semlegesség követelménye éppen a meggyőződés szabadságának meghatározhatatlan voltából következik. A tanulmány elején ismertetett ellentmondás eszerint nem is a semlegesség követelményének és a lelkiismereti és vallásszabadság egymásnak feszüléséből fakad, hanem maga az alapjogi tartalom meghatározhatatlansága hívta életre a semlegesség követelményét.

2.2. MEGGYŐZŐDÉS VAGY KINYILVÁNÍTÁS – BÍRÓSÁGI GYAKORLAT, AZ ELVEKKEL SZEMBEN

A meggyőződés szabadsága azonosításának következő nehézsége az, hogy elhatároljuk azt a lelkiismereti és vallásszabadság másik részjogosultságától, a meggyőződés nyilvánításához való jogtól.

Malcolm Evans az EJEB joggyakorlatát jellemezve állapította meg, hogy a nemzetközi fórum feltárta azt a paradoxont, hogy „a vallást természeténél fogva nem lehet racionális érvekkel tanulmányozni vagy bizonyítani; de azonosítani tudjuk a vallást, ha látunk egyet”.³⁹ A Bíróság a (nem vallási, hanem politikai) meggyőződés vonatkozásában állította, hogy az az ember *forum internum*-ba tartozó gondolat, ami – mindaddig, amíg kifejezésre nem kerül – nem bizonyítható, és nem cáfolható.⁴⁰ Talán éppen ezért érzékelhető az EJEB gyakorlatában, hogy a világnézeti

³⁷ 4/1993. (II. 12.) AB határozat ABH 1993, 48., 52.

³⁸ 6/2013. (III. 1.) AB határozat ABH 2013, 194., 235.

³⁹ EVANS–PETKOFF (20. lj.) 206.

⁴⁰ *Georgian Labour Party v. Georgia*, no. 9103/04, § 120, ECHR 2008-IV, *Russian Conservative Party of Entrepreneurs and Others v. Russia* Judgment of 11 January 2007, nos. 55066/00

meggyőződéssel, annak sérelmével és terjedelmével – a jog egészéhez hasonlóan – nemigen tud mit kezdeni. Habár a Bíróság több ügyben is megjegyezte, hogy a vallásszabadság elsősorban a *forum internum*hoz kapcsolódik,⁴¹ a meggyőződés védelmének kimunkált elemei kizárólag az indoktrináció tilalma és a negatív vallásszabadság. Ezeket az eseteket kívül az EJEB a belső meggyőződéssel kapcsolatos ügyeket is rendre a vallás megnyilvánulásaként értelmezi, és akként is bírálja el.⁴² Paul M. Taylor az európai emberi jogi bíróságok gyakorlatának vizsgálatakor ezzel kapcsolatban fogalmazott meg éles kritikát az EJEB-bel szemben:

Általánosságban elmondható, hogy a meggyőződéssel ellentétes cselekedetekre való kényszerítéssel szembeni védelmet a strasbourgi szervek aláássák, először is azért, hogy nem hajlandók ezt korlátozó rendelkezésektől mentes jogként elismerni, a második leküzdhetetlen akadály, hogy az igényeket a megnyilvánulás szempontjából kell megfogalmazni (amikor nyilvánvalóan nem ez az igény lényege), harmadszor pedig az államoknak biztosított széles mérlegelési jogkör.⁴³

Majd összegzőképpen megállapítja:

Röviden, a *forum internum*ról (...) folytatott vita során a legszembetűnőbb pont az, hogy a *forum internum* abszolút, megkérdőjelezhetetlen, és alapvető jellegét az európai intézmények aláássák azért, hogy kitartóan kerüljék az elveket, amelyek lehetővé teszik, hogy a *forum internum* jogait a kérelmezők érvényesítsék.⁴⁴

A szerző szerint a Bíróság ezt azzal a módszerrel teszi, hogy a *forum internum*-ra alapozott kérelmek esetében is a 9. cikk teljes terjedelmére vonatkozó felfogását ismerteti (beleértve a hit és a vallásgyakorlással kapcsolatos esetjog ismertetését), ezt követően egyedileg mérlegel, hogy akadályozták-e a kérelmezőt hitének kifejezésében.⁴⁵ Ugyanerre a problémára mutat rá Malcolm Evans is, aki szintén az EJEB gyakorlatát tanulmányozva a következő megállapításokat tette:

A vallásszabadság nemzetközi emberi jogi védelme a vallás védelméből a vallás elleni védelem irányába fejlődött. A vallásszabadság nemzetközi emberi jogi védelme eltolódott a vallásszabadság védelmétől a vallásszabadság közvetett védelme felé, olyan utakon keresztül, mint a kinyilvánítás, a regisztráció és a megkülönböztetés.⁴⁶

A Bíróság ezen hozzáállására szembetűnő példák a „fejkendős” vagy vallási öltöz-

55638/00 § 76, *Yabloko Russian United Democratic Party and Others v. Russia*, Judgment of 08 November 2016, no. 18860/07.

⁴¹ *Alexandridis v. Greece*, Judgment of 21 February 2008, no. 19516/06, *Tsaturyan v. Armenia*, Judgment of 10 January 2012, no. 37821/03.

⁴² TAYLOR (9. lj.) 202.

⁴³ TAYLOR (9. lj.) 200.

⁴⁴ TAYLOR (9. lj.) 202.

⁴⁵ TAYLOR (9. lj.) 177.

⁴⁶ EVANS–PETKOFF (20. lj.) 222.

ködéssel kapcsolatos ügyek, amelyekben a vallási ruhadarabok viselését automatikusan a meggyőződés kifejezésének tartományában helyezte el.⁴⁷ Habár a vallási öltözködés, szimbólumok viselése nem vitathatóan külső megjelenési formák, tiltásuk mégis eredményezhet a *forum internum* körébe sorolt „benső meghasonlást”. Ez a meghasonlás azokban az esetekben jöhet létre, amikor a ruhadarab viselése nemcsak a hit külső megjelenítésének eszköze, hanem annál „mélyebb”: a vallás kötelező erejű előírásainak való elégtétel.⁴⁸ Ilyenkor a külső szimbólum viselésének tiltása olyan helyzetbe taszítja az egyént, hogy bár vallásából fakadó kényszerrel érez az öltözködési szabályok betartására, ennek a kényszernek (és saját meggyőződésének) nem tud eleget tenni. Az érvelés nem azt kívánja megalapozni, hogy mindenfajta valláshoz kötődő szimbólum vagy ruhadarab az egyén benső meggyőződésének (korlátozhatatlan) területébe vagy akár a vallásszabadság általi védelem⁴⁹ alá tartozik, hanem – az idézett szerzőkhöz hasonlóan – arra kívánja felhívni a figyelmet, hogy az alapjogi bíraskodást végző testületeknek a vallásszabadsággal kapcsolatos ügyeket vizsgálva minden esetben ténylegesen értékelnie kellene, hogy az adott jogkorlátozás a szabadságjog mely területét érinti.

Az egyén belső meggyőződése, a lelkiismereti és vallásszabadság lényegi magja, amelyet az állam nem korlátozhat. Ugyanakkor pontosan ez, a lényegi és korlátozhatatlan mag az, amelynek a terjedelmét, mibenlétét mind ez idáig nemigen sikerült meghatározni. Az eddigi – egyelőre csak távolból történő – vizsgálódás alapján pedig úgy tűnik, hogy nem csupán nem sikerült még lehatárolni a *forum internum* terjedelmét, hanem nem is lehetséges. A meggyőződés területe ugyanis szükség-szerű ellentétben áll a jog, az állam (és az ész) megértési és vizsgálati eszközeivel, a logikával és a bizonyíthatósággal.

2.3. AHÁNY EMBER, ANNYI VALLÁS?

A vallásszabadság lényegi részéről való gondolkodás során értelemszerűen vetődhet fel, hogy ahhoz, hogy meg tudjuk határozni, mit véd az alapjog, meg kell határoznunk, hogy mi az a vallás (vagy világnézeti meggyőződés). Habár kétségtelenül vannak ismert (és kevésbé ismert) világvallások és azokhoz kapcsolódó dogmatikai rendszerek, amelyekben való hítről nagyobb dilemma nélkül kimondható, hogy világnézeti meggyőződés, a lelkiismereti és vallásszabadság mégsem ezt, a mindenki számára elérhető és kidolgozott rendszert védi. Már önmagában

⁴⁷ Lásd többek között: *Leyla Sahin v. Turkey*, no. 44774/98 (Leyla Sahin ügyében, Tulkens bíró párhuzamos indokolásában kifejezetten megállapította, hogy a fejkendőviselési ügy nem a meggyőződés, hanem a valláskifejezés tartományában értelmezendő.), ECHR 2005-XI, *S.A.S. v. France* [GC], no. 43835/11, ECHR 2014-III, *Dahlab v. Switzerland* no. 42393/98, ECHR 2011-V, *Kurtulmus v. Turkey*, no. 65500/01 ECHR 2006-II.

⁴⁸ Ahogy Schanda Balázs és Csiziné Schlosser Annamária tanulmányukban rámutattak, ezt a „kötelező” vagy kényszerítő jeleget nem vette számba az EJEB a Dahlab ítélet meghozatalakor. SCHANDA BALÁZS – CSIZINÉ SCHLOSSER ANNAMÁRIA: „Újabb fejlemények az Európai Emberi Jogi Bíróság vallásszabadsággal kapcsolatos gyakorlatában” *Iustum Aequum Salutare* 2009/2. 67–81., 70.

⁴⁹ EVANS–PETKOFF (20. lj.) 206.

a vallásszabadság alapjogi jellegéből (vagyis hogy az egyént védi az állammal szemben)⁵⁰ következik, hogy az nem általános tanokat, elterjedt világnézeteket véd, hanem az – legszemélyesebb értelemben vett – ember autonómiájához fűződik. A vallásszabadság személyi identitáshoz kapcsolódó elemét hangsúlyozza az EJEB a kötelező katonai szolgálat lelkiismereti okok miatt történő visszautasításának vizsgálata során.⁵¹ A Bíróság megállapította, hogy a vallásszabadság a hívők identitását és életfelfogását alakító egyik legfontosabb elem (de értékes az ateisták és az agnosztikusok számára is). A magyar Alkotmánybíróság a szerint „a lelkiismereti szabadság és a vallásszabadság külön is nevesített joga azt ismeri el, hogy a lelkiismereti meggyőződés ezen belül, adott esetben a vallás az emberi minőség része, szabadságuk a személyiség szabad kibontakozásához való jog érvényesülésének feltétele”.⁵² Uitz Renáta az EJEB vallásszabadsággal kapcsolatos gyakorlatának vizsgálata során állapítja meg, hogy:

a 9. cikk alkalmazása során egy igény nem azért érdemes védelemre, mert a kérelmező vallási nézetei megfelelnek egy elismert egyház tanításainak, hanem azért, mert a kérelmező saját lelkiismereti vagy mély és őszinte⁵³ vallásos meggyőződése kellőképpen meggyőző, komoly, összeszedett és fontos ahhoz, hogy felhívja a 9. cikk védelmét.⁵⁴

A vallás egyéniesített jellegét emeli ki Kis János is, aki szerint: „nem azt kell vitatnunk, hogy igazak-e, például a hívő ember vélekedései Istenről és az Istennek tetsző életről, hanem azt, hogy annak számára, aki hisz Istenben, súlyos terhet jelent-e, ha nem élhet a hitének megfelelő életet”.⁵⁵ Dworkin amellett érvel, hogy a vallásszabadság belső korlátozása (ezen a vallás meghatározásának objektív szempontjait érti) mindig önkényes. A változékonyság azon alapul, hogy mindig a kormányzat kezében van, hogy eldöntse: az őszinte (ami az egyén számára ténylegesen kényszerítő erővel hat) meggyőzések közül melyik érdemes a vallásszabadság által biztosított különleges védelemre. Ez pedig ellentmond annak az általános elvnek, hogy az alapvető értékek kérdése egyéni, nem pedig kollektív döntés kérdése.⁵⁶ Dworkin szerint tehát a lelkiismereti szabadság helyes megközelítése szintén az egyéni döntés, nem pedig a kollektív szempontok vagy igények vizsgálata.

⁵⁰ HALMAI Gábor – TÓTH Gábor Attila: „Az emberi jogok rendszere” in HALMAI Gábor – TÓTH Gábor Attila (szerk.): *Emberi jogok* (Budapest: Osiris 2008) 91.; SAJÓ–UITZ (16. lj.) 373.

⁵¹ *Bukharatyan v. Armenia*, Judgment of 10 January 2012, no. 37819/03 § 47.

⁵² 4/1993 (II.12.) AB határozat ABH 1993, 48.

⁵³ Az EJEB több esetben is vizsgálja, hogy az egyén nem csupán azért hivatkozik-e vallásos vagy ideológiai meggyőződésére, hogy a lelkiismereti kivétel által nyújtott lehetőséget kihasználja. Az őszinteségre vagy a „sincerely” (*Skugar And Others v. Russia*, Decision of 03 December 2009, no. 40010/04) vagy a „genuinely and deeply held” (*Papavasilakis v. Greece*, Judgment of 15 September 2016, no. 66899/14, § 52) kifejezéseket használja. Magyar szövegben Uitz Renátának az idézett szövegben megjelenő „őszinte” kifejezését fogom a továbbiakban használni.

⁵⁴ Uitz (14. lj.) 109.

⁵⁵ Kis (8. lj.) 222.

⁵⁶ RONALD DWORKIN: *Religious Without God* (Harvard: Harvard University Press 2013) 123.

Winnifred Sullivan az *Impossibility of Religious Freedom* című könyvében egy per történetét mutatja be. A per alapja, hogy a helyi köztemetőben elhelyezett sírok mellé állított, különböző, vallási eredetű emlékek (feltűnő Dávid-csillagok, hatalmas keresztek stb.) a Florida állambeli Boca Raton építési szabályait sértették. Az extrémebbnél extrémebb síremlékeket elhelyező rokonok egytől egyig a vallásszabadsághoz való jogukra hivatkoztak. A vallási kötődés megítélését nehezíti, hogy nem minden, egy adott valláshoz tartozó személy állított azonos emlékműveket. Ebben az esetben talán feltételezni lehetett volna, hogy a szimbólum és annak megjelenítési módja általánosan következhet az adott vallás tanaiból. Az ügyben tárgyalt emlékművek viszont egy-egy világvallás sajátos (de az egyén számára kényszerítőnek tűnő) értelmezéséből fakadtak. A szerző – aki az ügyben szakértőként vett részt – kétféle vallást különböztet meg egymástól. A „magas hagyomány” (*high tradition*) az a textualista jogi értelmezése a vallásnak, amit az egyház dolgoz ki (ezek az ismert vallási szent szövegek, dogmák). Ettől elkülönül a „kis hagyomány” (*little tradition*) vagy „megélt vallás” (*lived religion*), ami az egyén vagy családok, esetleg kisebb közösségek saját, megélt vallásossága (ebben sokszor keveredik a „magas hagyomány” az adott népcsoportra vagy nagycsaládra jellemző szokásokkal).⁵⁷ Sullivan szerint a bíróságoknak a vallásszabadsággal kapcsolatos ügyek vizsgálata során valójában az egyénbe kellene belenézniük.⁵⁸ Ennek lehetetlensége miatt jut arra a szerző, hogy az egyén vallásosságának szükségszerűen kell valamiféle alapja lennie egy nagyobb vallási rendszerben. A szerző szerint az adott per valójában arról szólt, hogy megtalálják, mi helyezkedik el az akár nem szükségszerűen kötelező, de „központi” és a tisztán személyes meggyőződések és preferenciák között.⁵⁹

A vallásszabadsághoz való jog tehát nem a tantételeket, nem a világvallásokat, hanem az egyén szubjektív vallásosságát védi. Mivel az egyén vallásossága sokszor nem azonos a kidolgozott és elfogadott dogmákba vetett hittel, a gyakorlatban sokszor ütközik nehézségbe annak megállapítása, hogy az egyén cselekvését vagy cselekvéstől való tartózkodását a vallásszabadság általi védelem megilleti-e. Nem egyértelmű például, hogy a sírhely melletti óriás Mária-szobor elhelyezésére lelkiismereti kényszer vezérli-e az embert, vagy hogy ezt a szubjektív kényszerérzetet meddig és milyen súllyal illeti meg alapjogi védelem. Nem magától értetődő az sem, hogy a rituális evési szokásokat kiszolgáló háló (például halal vagy kóser vágásokat végző üzemek) által végzett tevékenységre kiterjed-e a vallási meggyőződéséből fakadó vásárlói szükséglet védelme.

Még kevésbé határozható meg, hogy – ha a vallásszabadság által védett magatartásról, jogról van is szó – mi tartozik a *forum internum* körébe. E kör meghatározásának pedig cseppet sem elméleti, hanem nagyon is gyakorlatias súlya van: a *forum internum* körébe tartozó egyéni döntéseket korlátozhatatlan jognak tartjuk.⁶⁰

Arra a kérdésre, hogy mi is a lelkiismereti és vallásszabadság – elméleti megközelítésben – kétféle válasz adható.

⁵⁷ SULLIVAN (29. l.) 152.

⁵⁸ SULLIVAN (29. l.) 95.

⁵⁹ SULLIVAN (29. l.) 98.

⁶⁰ TAYLOR (9. l.) 19., 200., SCHANDA (22. l.) [2].

Az első, hogy valamiféle objektív kritériumok alapján próbáljuk megállapítani, hogy mi a védelemre érdemes meggyőződés. Ezek a kritériumok lehetnek az egyén őszinte valláshoz való viszonyulására, a meggyőződés koherenciájára vagy az egyén életében való szerepére vonatkozóak.

A második válasz azon alapul, hogy az egyéni lelkiismeret az állam számára olyannyira megfoghatatlan és olyannyira elzárt, hogy képtelenség objektív szempontok alapján megítélni azt. Ebben a megközelítésben az állam számára járható út, hogy elfogadja, amit az egyén vallásáról, meggyőződéséről állít.

A második megközelítés – habár az alapjogi, az egyén szabadságából kiinduló logikához közelebb áll – két „veszéllyel” is fenyeget. Egyrészt azzal, hogy a lelkiismereti és vallásszabadság egyik szélsőséges esetben azonosíthatatlanná (és ezáltal védhetetlenné) válik, másrészt azzal, hogy az egyén mindenfajta meggyőződését alapjogi védelemre érdemesnek kezelünk. Végso soron mindkét szélsőség a lelkiismereti és vallásszabadság erodálásához vezet. A vallás meghatározásának másik módszere, hogy mégiscsak megpróbálunk valamiféle objektív kritériumokat adni annak, hogy milyen tartalmú meggyőzödések is véd a lelkiismereti és vallásszabadság. A joggyakorlatban és a jogirodalomban a kétféle megoldást együtt, egymást kiegészítve (vagy éppen egymásnak ellentmondva) van jelen, így a következőkben a tanulmány is együtt fogja tárgyalni azokat.

3. A MEGGYŐZŐDÉS VIZSGÁLATÁNAK OBJEKTÍV SZEMPONTJAI?

A lelkiismereti és vallásszabadság egyik központi kérdése, hogy mi minősül olyan vallásnak vagy lelkiismereti meggyőződésnek, ami alapjogi védelmet élvez. Ez a tanulmány a lelkiismereti és vallási meggyőződés „belső korlátait”, vagyis azt vizsgálja, hogy mi az, ami nem tartozik a lelkiismereti és vallásszabadság által nyújtott védelem alá. Azokat a szempontokat próbálja feltárni, amelyek alapján elhatárolható, hogy az adott magatartás a lelkiismereti és vallásszabadság gyakorlásának (vagy nem gyakorlásának) minősül-e. Nem tér ki tehát azokra a szempontokra, ügyekre, amelyek habár a lelkiismereti és vallásszabadság által védett cselekményeket tárgyalnak, a korlátozás legitím indokait tárják fel.⁶¹ Amennyiben a jogirodalom vagy a joggyakorlat tehát egy jogot a lelkiismereti és vallásszabadság körébe tartozóként azonosít, de a jogkorlátozási az alapjogi teszten nem bukik el (a magyar gyakorlatban például legitím céllal rendelkező, a cél elérését elősegítő, szükséges és arányos intézkedésről van szó), az adott eset vagy akár a jogirodalom által fel-

⁶¹ Francesco Sessa Olaszország elleni ügyében az EJEB elutasította egy zsidó ügyvéd panaszát, miszerint a vallásgyakorláshoz való jogába való beavatkozásnak minősült, hogy egy olyan ügyet, amelyben képviselői szolgáltatást kellett volna nyújtania, nem halasztottak olyan időpontra, amely nem esett egybe a Jom Kippur és a Szukkot zsidó ünnepekkel. A bíróság úgy ítélte meg, hogy ez a beavatkozás mások jogainak és szabadságainak védelme – és különösen a nyilvánosságának a megfelelő igazságszolgáltatáshoz való joga – miatt indokolt. *Francesco Sessa v. Italy*, no. 28790/08, ECHR 2012-III.

tárt szempont, kívül fog esni a tanulmány vizsgálódási körén. Ugyancsak nem tárgyalja a vallás és a vallásosság meghatározására tett tudományos vagy akár a jogszabályokban megtalálható kísérleteket. A vallásos érzület meghatározása ugyanis elválasztható a tanulmányban tárgyalt lelkiismereti meggyőződés fogalmától. Kerry O'Halloran a vallást úgy foglalja össze, hogy az évezredek óta úgy értendő, mint ami „egy legfelsőbb lénybe vetett hiten alapul, és megváltoztathatatlan tanok és tantételek összességéből áll, amelyeket rituálék és istentiszteleti módok kísérnek”.⁶² Daniel Pals ennél is egyszerűbb megfogalmazását adja a hitnek, szerinte a hit az, ami valamilyen módon a természetfeletti területhez kapcsolódik, az isteni és a szellemi lények szférája.⁶³ Ahogy látni fogjuk, a vallásos hit szinte minden esetben beletartozik a lelkiismereti és vallásszabadság által védett meggyőzések körébe, ugyanakkor a védelemre érdemes meggyőzések köre ennél tágabb. Éppen ezért a meghatározás sem szűkíthető le a vallásos meggyőződés meghatározására, hanem attól eltérő kritériumrendszert igényel.

A meggyőződés valamilyen objektív, állami kontrollja mellett sokféle érv felhozható. Ezek közül a legjelentősebb, hogy a lelkiismereti és vallásszabadsághoz való jog üresedik ki azzal, ha a valódi belső meggyőzések mellett megjelennek mindenféle hiedelmek vagy látszat-meggyőzések.⁶⁴ Talán éppen a látszat-meggyőzések kiszűrése érdekében az EJEB sem tart attól, hogy az Egyezmény 9. cikkére hivatkozó panaszokat alapos vizsgálat alá vesse. Teszi ezt annak ellenére, hogy Thlimmenos Görögország elleni ügyében például a kérelmező állítását csupán annyiban kérdőjelezte meg, hogy megállapította, „semmi sem cáfolta a kérelmező azon állítását, hogy a katonai egyenruha viselését azért tagadta meg, mert vallása akadályozta benne”.⁶⁵ Az EJEB egy 2004-es ügyben két lépését azonosítja a 9. cikkel kapcsolatos kérelmeknek. Első lépésben a Bíróságnak azt kell vizsgálnia, hogy a kérelmezők olyan meggyőzést vallanak-e, amely valóban igényt tarthat a védelemre, másodikként pedig azt, hogy a kérelmezők cselekménye közvetlen kifejezése-e ennek a meggyőzések, és ilyenként érdemes-e védelemre. Az első vizsgálati szempont tehát magára a meggyőződés tartalmára, a második a kérelmező őszinteségére, valamint a cselekménye és meggyőződése közötti objektív összefüggésre utalhat. A Bíróság leszögezi ugyanakkor azt is, hogy az első lépés nem jelenti, hogy a Bíróság megkérdőjelezhetné egy vallási igény legitimitását, vagy hogy vitathatja az egyén meggyőződését, „mert amit egy személy szentnek tart, az lehet abszurd mások számára, mégis semmilyen jogi vagy logikai érv nem hozható fel egy hívő azon állításának megkérdőjelezésére, hogy egy bizonyos hit vagy gyakorlat egy vallási kötelességének fontos eleme.”⁶⁶

Az EJEB – számos ítéletében újra és újra hivatkozott megállapítása szerint – a vallással vagy meggyőzéssel kapcsolatosan elvárja, hogy az egyén elkötelezettsége

⁶² O'HALLORAN (12. lj.) 44.

⁶³ DANIEL PALS: *Seven Theories of Religion* (Cambridge: Oxford University Press 1996) 270., 280.

⁶⁴ O'HALLORAN (12. lj.) 13.

⁶⁵ *Thlimmenos v. Greece* [GC], no. 34369/97, § 42, ECHR 2000-IV.

⁶⁶ *Skugar And Others v. Russia*, Decision of 03 December 2009, no. 40010/04.

elérje a megalapozottság, komolyság, kohézió és fontosság bizonyos szintjét.⁶⁷ Egy, a pacifista meggyőződéssel és a kötelező katonai szolgálattal összefüggő esetben például a Bíróság elfogadta a tagállam (Oroszország) azon érvelését, hogy a felmentés iránti kérelmet azért nem fogadták el, mert a kérelmező által beadott önéletrajz és munkáltatói igazolás nem támasztotta kellőképpen alá pacifista meggyőződésének komolyságát.⁶⁸ Szintén nem tartotta egyezményellenesnek az EJEB, hogy egy közüzemi vállalatnál dolgozó személyt, aki egy muszlim ünnepre hivatkozva nem jelent meg a munkahelyén dolgozni, pénzbeli megrovásban részesítettek. A Bíróság elfogadta az állam azon érvelését, hogy a munkavállaló nem igazolta muszlim vallását, és a távolmaradásáig semmilyen, a meggyőződésére utaló jel (az öltözködésében, viselkedésében stb.) nem volt látható.⁶⁹ Ezekben az esetekben – habár a Bíróság nem vette végig az általa megállapított, kétlépcsős „tesztet” – a meggyőződések tartalmát (a pacifizmus és a muzulmán vallás) védelemre érdemesként ismerete el, az egyén komolyságát, őszinteségét azonban megkérdőjelezhetőnek tartotta.

A Cha'are Shalom Ve Tsedek vallási egyesület Franciaország elleni ügyében az EJEB a zsidó vallás konkrét előírásait vizsgálva állapította meg, hogy a valláshoz tartozó személyek lelkiismereti kényszere a glatt húshoz való hozzájutásban merül ki, arra nem terjed ki, hogy a rituális vágáson részt is vegyenek. Ehhez a Bíróság elemezte, hogy a Tóra milyen étkezési rendelkezéseket pontosan hol tartalmaz, és azok mit írnak elő a zsidó vallásúak számára.⁷⁰ Ennek, a vallási tanokhoz igazodó ítélkezési gyakorlatnak mondott ellent, vagy írta azt felül a Bíróság 2010-ben. Jakobsi buddhista vallásúként vegetáriánus étrendet követő étkeztetést kért egy lengyel börtönben, ahol sertésmentes diétát „ajánlottak” neki, de teljesen húsmentes étkeztetést többszöri kérelem ellenére sem biztosítottak számára. Az állam az eljárásban arra hivatkozott, hogy mivel a buddhizmus nem írja elő kötelezően a vegetáriánus étrendet, azért Jakobsi követelése nem tartozik a vallásszabadság hatálya alá. Habár a Bíróság nem vitatta az államnak a buddhista vallásra vonatkozó értelmezését, úgy ítélte meg, hogy a kérelmező vegetáriánus ételre vonatkozó igénye a vallásából fakadó, „ésszerű” követelés volt. A hatóságok pedig azzal, hogy nem tettek eleget kérésének, megsértették az Egyezmény 9. cikkét.⁷¹ Mindkét ügyről elmondható, hogy ezekben az esetekben a meggyőződés tartalmának védett jellegét sem a tagállam, sem a Bíróság nem vitatta. A jogi dilemmát az ügyekben az okozta, hogy az „elismert” meggyőződés és a kérelmező cselekménye közötti kapcsolat objektíven bizonyítható-e, és ha igen, kire hárul a bizonyítás terhe. Az Eweida és mások Egyesült Királyság elleni ügyében a Bíróság megállapította, hogy „a cselekmény és az alapjául szolgáló meggyőződés közötti kellően szoros és közvetlen kapcsolatot az

⁶⁷ O'HALLORAN (12. lj.) 99, *Campbell and Cosans v. The United Kingdom*, Judgment of 25 February 1982, Series A no. 48, 16, § 36, *Eweida and Others v. The United Kingdom*, nos. 48420/10, 59842/10, 51671/10 and 36516/10, § 81, ECHR 2013-1, *Leela Forderkreis E.V. and Others v. Germany*, Judgment of 06 November 2008, no. 58911/00.

⁶⁸ *Dyagilev v. Russia*, Judgment of 10 March 2020, no. 49972/16.

⁶⁹ *Kosteski v. „The Former Yugoslav Republic Of Macedonia”*, Judgment of 13 April 2006, no. 55170/00.

⁷⁰ *Cha'are Shalom Ve Tsedek v. France* [GC], no. 27417/95, § 13 - 19, § 82.

⁷¹ *Jakóbski v. Poland*, Judgment of 07 December 2010. no. 18429/06, § 37 - 41, § 45.

egy esete tényállása alapján kell meghatározni”. Ugyanakkor a következő mondatban, hozzáfűzte: „nincs olyan követelmény, amely elvárná a kérelmezőtől, hogy bizonyítsa, hogy vallása által előírt kötelesség teljesítése érdekében cselekedett”.⁷²

A Jakobsi és – a fent tárgyalt – Thlimmenos ügyekben megfogalmazott „észszerűség” elvárását magyar terminológiával a fordított bizonyítási teherrel írhatnánk le.⁷³ A kérelmezőnek ahhoz, hogy a Bíróság cselekvését vagy követelését az Egyezmény 9. cikkének hatálya alá tartozónak ismerje el, nem kell bizonyítania semmit, pusztán objektív észszerűségnek kell fennállnia a vallás és a cselekvés között. Az ítéletben az is szembetűnő, hogy ennek a vallás és a cselekvés közötti kapcsolatnak nem az adott vallás előírásai és a kérelmező igénye, hanem a kérelmező szubjektív valóságossága és cselekvése között kell fennállnia. Amennyiben ugyanis a buddhista vallás és a vegetarizmus között kellett volna meglennie a kényszerítő kapcsolatnak, az állam arra mutató érvelésének (és bemutatott hit iratoknak) elegendőnek kellett volna lennie ahhoz, hogy a Bíróság megállapítsa: Jakobsi buddhista meggyőződéséből nem fakadhat számára az a lelkiismereti kényszer, hogy vegetáriánus ételeket fogyasszon, hiszen a buddhizmus nem tartalmaz erre vonatkozó, kötelező előírást⁷⁴. Kerry O’Halloran a Cha’are Shalom Ve Tsedek és a Jakobsi ügyek összehasonlítása nyomán azt a következtetést vonja le, hogy a lelkiismereti szabadságba való beavatkozás igazolásának küszöbe megváltozott, és a hatóságoknak emiatt nehezebb indokolniuk a jogkorlátozást.⁷⁵

Egy orosz városi iskolában a szülők tudta és akarata ellenére kellett elsős gyermeküknek részt vennie egy orosz ortodox rituálén.⁷⁶ Az imádságot az első tanítási napon, a gyermekek osztályteremében végezte egy pap, a szertartás során minden gyerek kapott egy vallási tartalmú ikont (amit a gyerekek számára hazavinni ajánlottak), majd a gyerekeket egyenként hívták megcsókolni a keresztet, ezután pedig némelyikük – az orosz ortodox hagyományoknak megfelelő módon – keresztet vetett. A kérelmező gyermek (akinek családja nem az orosz ortodox egyházhoz tartozott) társaitól eltérően nem csókolta meg a keresztet, a keresztvetés módját pedig nem ismerte. A szülők beszámolója szerint a rituálét követően a gyermeket csúfolták, megalázták, és fizikailag is bántalmazták. A szülők panaszukat és kártérítés iránti kérelmüket az Egyezmény 9. cikkére (lelkiismereti és vallásszabadság) és az Első

⁷² *Eweida and Others v. The United Kingdom*, nos. 48420/10, 59842/10, 51671/10 and 36516/10, § 81, ECHR 2013-I.

⁷³ A bizonyítási teher kifejezést használja Schanda Balázs is, a szerző megállapítása szerint a lelkiismereti terhet a kérelmezőnek kell bizonyítania. SCHANDA Balázs: „Komoly vagy szélsőséges? A vallásszabadság határai” in PETRUSKA Ferenc – UJHÁZI Lóránd: *Vallás és biztonság kapcsolatának egyes kérdéseiről* (Budapest: Ludovika 2021) 29–35., 30.

⁷⁴ A világnézeti semlegesség követelménye alapján kétséges, hogy egyáltalán megmondhatná-e egy bíróság, hogy mi tartozik az adott vallás által megkövetelt elvek közé, és mi nem. Lásd például: KÖBEL Szilvia: „Semleges állam, keresztény állam – Gondolatok aktuális alkotmányjogi kérdésekről az Alaptörvény 7. és 9. módosítása kapcsán” *Jog, Állam, Politika* 2022/2. 15–32. Tekintettel azonban arra, hogy az ezt megelőzően elemzett Cha’are Shalom Ve Tsedek ügyben a Tóra elemzésén keresztül az EJEB pontosan ezt teszi, a tanulmány az EJEB logikáját követve játszik el a gondolattal, hogy akár ebben az ügyben is dönthetett volna hasonló érvelés mentén a bíróság.

⁷⁵ O’HALLORAN (12. lj.) 105–106.

⁷⁶ *Perovy v. Russia*, Judgment of 20 October 2020, no. 47429/09, § 66.

Kiegészítő Jegyzőkönyvének 2. cikkére (szülők azon joga, hogy gyermekük oktatása meggyőződésük tiszteletben tartásával történjen) alapozták. A Bíróság érvelésében hangsúlyt fektetett arra, hogy a rituálé csupán húsz percig tartott, és ez a rövid szertartás objektíven nem gyakorolhat olyan nagy hatást a gyermek fejlődésére.⁷⁷ Ezen érvelésének alátámasztásaképp azt a Lautsi ügyet hivatkozta, ahol az egyezmény-sértés megállapítása elmaradásának oka éppen a vallási szimbólum passzív jellege volt.⁷⁸ Megállapította továbbá, hogy „anélkül, hogy kétségbe vonná az események szubjektív jelentőségét a kérelmezők számára”, a szülők sem a jelen eljárásban, sem a hazai bíróságok előtt nem terjesztettek elő olyan bizonyítékot (például pszichológiai szakvéleményt), amely alkalmas lenne arra, hogy bizonyítsa a szertartás bármilyen hatását a gyermekük, hitük tanításainak megfelelő nevelésére.⁷⁹ Az ügy „színfoltja”, hogy a Bíróság azért (is) döntött amellett, hogy Oroszország nem lépett túl az Egyezmény által szabta kereteken, mert az orosz hatóságok megállapították, hogy a tanár megsértette a szülők és a gyermek jogait is azzal, hogy nem értesítette őket előre a tervezett szertartásról. Emellett mégis megállapítható, hogy amennyiben – Kerry O’Halloran szerint – 2010-ben a lelkiismereti szabadságba való beavatkozás küszöbe az egyéni jogvédelem felé tolódott, 2020-ban a tárgyaló ítélet ezt a küszöböt erőteljesen visszafelé, az állami beavatkozás igazolhatóságának irányába tolt. Ennek talán legerőteljesebb megnyilvánulása, hogy míg a Bíróság Jakobsi esetében pusztán „ézszerúséget” várt el, Perovyék kérelmében már azt hiányolta, hogy nem bizonyították, hogy az iskola első napján tartott – vázolt menet szerint zajló – szertartáson való részvétel befolyásolta volna elsős gyermeküket. Még inkább meglepő a „szakértői” bizonyítás elvárása az EJEB, eddigi iskolai vallásoktatással vagy vallási szimbólumokkal kapcsolatos gyakorlatának ismeretében. A Bíróság által kimunkált szempontok szerint az iskolában, világnézetek passzív szimbólumokon, a tananyagban mennyiségi különbözőséggel jelenhettek meg.⁸⁰ A tanár által (akár öltözködésben) megjelenített világnézet vagy a többségi vallás tananyagban történő minőségi kiemelése már ezekbe a kritériumokba ütközőek voltak. A Perovy-ítélet iránymutatása alapján, az eddigiekben alkalmazott szempontok helyét felváltja a kérelmezőre háruló bizonyítási teher, ami alapján különböző szakvélemények beszerzésével kellene igazolnia, hogy vallási vagy lelkiismereti meghasonlásba került. A meghasonlás vagy az egyén világnézetére kényszerű körülmények között gyakorolt hatás igazolása nem azonos a „megalapozottság, komolyság, kohézió és fontosság” bizonyos szintjének elvárásával. A Bíróság a Perovy-ítéletet megelőzően annak valamiféle bizonyítását várta el, hogy kérelmező nem csupán a lelkiismereti kivétel adta előnyök kihasználása miatt hivatkozik meggyőződésére. Ebben az ügyben azonban elég nyilvánvalónak tűnik, hogy a kérelmezők nem az orosz ortodox vallást gyakorolják, egyértelmű, hogy az osztályban orosz ortodox vallásgyakorlás történt, és az is, hogy az azon ott lévő gyermeknek, az eset körülményeit figyelembe véve (a szüleit nem értesítették előre a tervezett szertartásról, az iskola első napján, az osztály-

⁷⁷ *Perovy v. Russia*, Judgment of 20 October 2020, no. 47429/09, § 66.

⁷⁸ *Lautsi and Others v. Italy* [GC], Application no. 30814/06, § 57, ECHR 2011-III.

⁷⁹ *Perovy v. Russia*, Judgment of 20 October 2020, no. 47429/09, § 67.

⁸⁰ Lásd: utalás a dolgozat egy korábbi fejezetére, SCHANDA–CSIZINÉ (48. lj.) 67–81.

termében történt stb.) valójában kényszerítő jellegű volt a részvétel. E nem vitatott körülmények és tények mellett várták el a nemzeti (polgári) bíróságok, hogy a gyermekre gyakorolt hatást a kérelmező pszichológiai szakvéleménnyel támassza alá. Az ilyen kényszerítő jellegű magatartás-gyakorlás vagy annak eltérése által teremtett meg hasonlóságba kényszerülés az, amit tipikusan a lelkiismereti és vallásszabadság *forum internum*ának sérelmeként nevez meg a szakirodalom.⁸¹ Habár a lelkiismereti és vallásszabadság teljes terjedelméről megállapítható, hogy az az állam számára nehezen érthető, racionálisan nem megfogható és ezek miatt nem bizonyítható, különösen igaz ez, az alapjog belső magjára, a meggyőződés szabadságára. Nehezen elképzelhető, hogy a szubjektív befolyás vagy meg hasonlóság hogyan lenne bizonyítható. Ezért az egyéni lelkiismeret és vallás objektív bizonyíthatóságának elvárása az egyéni jogérvényesítés ellehetetlenüléséhez vezethet.⁸²

A meggyőződés tartalma tehát az első szűrő, amin a kérelmezőnek át kell jutnia ahhoz, hogy igénye az Egyezmény 9. cikke által védett igénnyé válhasson. Ezen a szűrőn azonban – úgy tűnik – könnyebb átjutni, mint fennakadni (ennek persze valószínű, hogy a kérelmek természete az oka, nem csupán a bírósági gyakorlat). A kérelmek egy részében viszont, a második feltétel nem (vagy kétségesen) teljesül. Ez a lépés pedig a meggyőződés és a korlátozott cselekmény vagy sérelmezett esemény közötti összefüggés és a meggyőződés komolyságának, őszinteségének vizsgálata.⁸³ Habár az megállapítható, hogy ezt a szempontot következetesen figyelembe veszi az EJEB, nehezen határozható meg, hogy pontosan mit kell a kérelmezőnek igazolnia, vagy vannak-e olyan objektív tényezők, amelyek értékelésével az EJEB hivatalból állapítja meg a lelkiismereti sérelem lehetőségét. Az EJEB kétlépéses minitesztjéhez hasonlóan foglalja össze a vallás természetét Schanda Balázs is: „A vallási meggyőződés (...) átfogó, az ember életének minden területét érinti: az étkezéstől

⁸¹ Schanda Balázs az ilyen esetekben ugyanakkor egy másik, emberi szempontra is felhívja a figyelmet. Tanulmányában rámutat ugyanis arra, hogy annak eldöntése, hogy mi sérti a másik vallási érzékenységét, nem szabályozás kérdése, hanem érzékenységé. Így hasonló situációkban az óvoda- vagy iskolapedagógusoknak kell megfelelő belátást és odafigyelést tanúsítaniuk. Balázs SCHANDA: „Freedom of Religion, Public Good, Christian Culture” in András KOLTAY (szerk.): *Christianity and Human Rights* (Budapest: Ludovika 2021) 81.

⁸² A magyar Alkotmánybíróság köztisztviselői eskü alkotmányosságát vizsgáló határozata jól szemlélteti a kifejtett dilemmát. A nazaréni felekezet több tagja az „eskü” szó kötelező használata ellen emelt kifogást, lelkiismereti meggyőződésre való hivatkozással. A testület „objektív” alapon állapította meg, hogy az eskü mára elveszítette szakrális jelentését. Balogh Elemér különvéleményében pontosan azt hangsúlyozta, hogy az államnak nem csak azt kell figyelembe vennie, hogy a társadalomban általánosan milyen jelentéssel bír az „eskü” szó, hanem mérlegelnie kell, hogy az egyént, akinek vallási meggyőződésével ellentétes bármiféle eskütétel, milyen választásra kényszeríti az adott szabályozás. 47/2009. (IV. 21.) AB határozat, ABH 2009, 341. 371. Köbel Szilvia megfogalmazásában a határozat eredményeképp: „Az AB érvelése valószínűleg nem fogja levenni róluk a lelkiismereti terhet, mert ha úgy kívánták volna, akkor már régen megváltoztathatták volna az erről valott nézeteiket.” KÖBEL Szilvia: „A köztisztviselői eskü és a lelkiismereti szabadság” *Fundamentum* 2009/4. 117–133., 128.

⁸³ Farrah Raza a meggyőződés „alapvető” jellegének vizsgálatát emeli ki olyan szempontként, amelyet az EJEB (és más általa vizsgált bíróságok) figyelembe vesznek. A tanulmányban említett szempontok lefedik a Raza által „alapvető” jellegnek nevezett kritériumot. Farrah RAZA: „Limitations to the Right to Religious Freedom: Rethinking Key Approaches” *Oxford Journal of Law and Religion*, 2020/9. 435–462., 448–450., <https://doi.org/10.1093/ojlr/rwaa025>.

a párválasztásig, az öltözködéstől a családtervezésig. A meggyőződés természetesen pedig feltétlen azonosulást igényel”.⁸⁴ Habár Schanda a vallási meggyőződést jellemzi, a védelemre érdemes meggyőzések egyik közös pontja (de nem szükségszerű feltétele) lehet az átfogóság. A meggyőződés doktrinális tartalmát és az egyén meggyőződését pedig a feltétlen azonosulás kell hogy összefűzze. Ennek a két feltételnek a teljesülése eredményezi ugyanis azt a helyzetet, amit a magyar Alkotmánybíróság „önmagával való meghasonlásba kényszerítés”-ként jellemez, és ami a meggyőződés szabadsága tanulmányozásának megkerülhetetlen fordulata. A vallások, a vallástalanság és az EJEB gyakorlatában gyakran felmerülő pacifizmus is olyan meggyőzések, amelyek az egyén életének számos területére kihatnak (csak a közös területeket említve: iskolai tananyag, adópénzek felhasználásával kapcsolatos aggályok, katonai szolgálat stb.). Ez az ember gyakorlati életét alakító tulajdonság, amely miatt az adott meggyőződés szerint élő személy „beleütközik” az azzal ellentétes elvárást támasztó vagy gyakorlatot követő állami magatartásba vagy szabályba. A meggyőzdéssel való mély azonosulás (a meggyőződés parancsa⁸⁵) és az azzal ütköző állami előírás vagy államhoz köthető cselekmény pedig előidézi az emberben az önmagával való meghasonlást.

4. A SPANYOLVIASZ: AZ EJEB ÁLTAL ALKALMAZOTT TESZT

Megállapítható, hogy a világnézeti semlegesség követelményét az egyén meggyőződésének megismerhetetlen és hozzáférhetetlen volta hívta életre. Az állam semlegességére való igényt történetileg az a felismerés szülte, hogy az állam valójában nem tudja megismerni, leírni az egyén *forum internum*ába tartozó meggyőződést. Így a benső lelkiismeretet sem kényszeríteni, sem szabályozni nem tudja. Ez a történeti kiindulópont a mai napig jelen van az alkotmányjogi dogmatikában, és az állam világnézeti semlegességének egyik igazolása és magyarázata éppen az, hogy az állam kizárólag a lelkiismeret és vallás külső megnyilvánulásait képes érzékelni és szabályozni, és ebből a „külsős” pozíciójából következik a semlegessége. Mindemellett az alkotmányjogi dogmatikában és joggyakorlatban egyaránt kétségkívül jelen van a lelkiismereti és vallásszabadság három részjogosultságra történő felosztása; a meggyőződés kifejezéséhez való jog, a vallási egyesüléshez való jog és a meggyőződés szabadsága. Ez utóbbi pedig korlátozhatatlan alapvető jog. Az alapjogi joggyakorlatban is visszaköszönő paradoxon tehát, hogy hogyan állapítható meg, hogy a jogsérelem a lelkiismereti és vallásszabadság korlátozhatatlan részét érinti, akkor ha az államnak nemcsak hogy a világnézeti semlegesség miatt nem szabad meghatározni a korlátozhatatlan területet, hanem a világnézeti semlegesség követelménye valójában éppen az állam meggyőződés feletti „tehetetlenségből” is fakad.

Az EJEB gyakorlatát vizsgálva megállapítható, hogy a bírósági gyakorlatban megállapítható az a két lépésből álló teszt, ami alapján a lelkiismereti és vallásszabadság

⁸⁴ SCHANDA (73. lj.) 29–35., 29.

⁸⁵ SCHANDA (73. lj.) 29–35., 29.

központi részének, a meggyőződés szabadságának körvonala kijelölhető. Az alkalmazott teszt így a világnézeti semlegesség követelményének megfelelő, objektív szempontok alapján vizsgálja a meggyőződést és az egyén meghasonlását. Más kérdés, hogy maga az EJEB sem alkalmazza következetesen az önmaga által kidolgozott tesztet, így a meggyőződés sérelmének vizsgálata ki van téve a kiszámíthatatlan és az egyén igényérvényesítését nehezítő szempontoknak.

Az objektív vizsgálatra alkalmasnak tűnő teszt alapján a Bíróság először a meggyőződés tartalmát veti (nem tartalmi) vizsgálat alá. Az EJEB által sokat hangoztatott, a 9. cikk védelmének körét kijelölő négyes, a „megalapozottság, a komolyság, a kohézió és a fontosság” közül ebben a lépésben vizsgálhatja a Bíróság a megalapozottságot, a komolyságot és a kohéziót. A védelemre igényt tartó meggyőződés tehát nem lehet légből kapott, komolytalan, és egyfajta koherenciát is kell mutatnia. A miniteszt második lépésében a Bíróság már nem a meggyőződést, hanem az egyén meggyőződéséhez való viszonyát vizsgálja. Ebben a szakaszban elméletileg szintén elvárásként támasztható a koherencia, amennyiben azt nem a világnézet rendszerétől, hanem az egyén életvezetésétől várjuk el. Így azonban kizárnánk a védelem köréből a botladozó hívőket vagy a meggyőződésre frissen áttért embereket. Ezért erre a lépésre, két szempont, a fontosság és a komolyság marad. A Bíróság a fontosság fogalmát még egy-két szavas értelmezéssel sem látja el, ezért annak jogi tartalmára csak köznyelvi jelentéséből következtethetünk. Eszerint e fogalom azt takarhatja, hogy a meggyőződésnek az egyén életében fontos szerepet kell betöltenie. A komolyságot az EJEB az őszinteséggel állítja rendre párba, a katonai szolgálat megtagadása esetében pedig kizárólag az őszinteséget vizsgálja. Amennyiben az egyén életében a meggyőződése objektív szempontok alapján fontos szerepet tölt be, és a világnézeti meggyőződéséhez való viszonya őszinte, úgy feltételezhető, hogy a meggyőződéséből fakadó elvárás kényszerítően hat rá. Ezen a ponton tehát az EJEB által alkalmazott „miniteszt” összekapcsolódik a meggyőződés szabadságának központi fogalmával, a meghasonlásba kényszerítés tilalmával.

5. OBJEKTÍV MEGGYŐZŐDÉS?

A tanulmány azt a kérdést veti fel, hogy a lelkiismereti és vallásszabadság központi részjogosultságának, a meggyőződés szabadságának alapjogi terjedelme azonosítható-e a világnézeti semlegesség követelményének tiszteletben tartása mellett. A védett meggyőződés meghatározása során a világnézeti semlegesség követelménye azt kívánja meg az államtól, hogy az ideológia tartalmáról ne foglaljon állást, és ne korlátozza az egyén jogérvényesítését azzal, hogy bizonyítást vár a bizonyíthatatlan meggyőződési sérelemtől.

Először a szöveg egy érdekességre mutat rá: történeti szempontból a világnézeti semlegesség követelménye pontosan a meggyőződés szabadságából nőtt ki, és ez a történeti kötöttség a mai napig meghatározza annak fogalmi és dogmatikai kereteit.

Ezt követően a tanulmány a nyugati kultúrkörhöz tartozó jogirodalom, valamint az AB és az EJEB joggyakorlatának felhasználásával végzi el a meggyőződés szabadsá-

gának dogmatikai és fogalmi elemzését. A meggyőződés azonosításának lehetetlensége ebben a szakaszban két szempontból merül fel. Az egyik dogmatikai nehézség, hogy míg a vallás kinyilvánításához való jog azonosítása egyszerű jogalkalmazói feladatnak tűnik, az e mögött sokszor meghúzódó és potenciálisan szintén megsértett meggyőződés szabadságának felismerése nehéz. Éppen ezért az EJEB a lelkiismereti és vallásszabadsághoz való joghoz kapcsolódó kérelmeket rendre a meggyőződés kinyilvánításának részjogosultsága szempontjából bírálja el. A másik nehézség a meggyőződés szabadságának alapjogi, egyénhez kötött jellegéből fakad. Mivel ez az alapvető jog sem dogmatikai rendszereket, tantételeket, hanem az egyéni szabadságot védi, ezért a meggyőződés szabadságának adódhat olyan értelmezése, ami szerint az egyéni meggyőzések olyannyira szubjektívek és irracionálisak, hogy azoknak egységes alapjogi kereteit kijelölni – lehetetlen.

A tanulmány végső következtetése, hogy a megállapított nehézségek ellenére az EJEB gyakorlatában feltűnik egy olyan (következetlenül alkalmazott) „teszt”, ami alapján az alapjogi védelmet élvező meggyőződés határai mégis kijelölhetők. A világnézeti semlegesség követelménye és a meggyőződés bensőséges, meghatározhatatlan voltából eredő paradoxon megoldása végső soron egyszerűnek tűnik. A meggyőződés szabadságát meghatározni nem tudjuk, de annak határvonalai néhol láthatók. Ezek a határok nem a meggyőződés tartalma, létjogosultsága vagy észszerősége felől jelölhetők ki, hanem minimális követelményt írnak elő a komolyságára, kohéziójára vonatkozóan. Az alapjogi védelmet élvező meggyőződés azonosításának legfontosabb szempontja mégsem ez, hanem az egyén viszonya az általa vallott gondolathoz, világnézethez. A tanulmányban bemutatott, az EJEB gyakorlatából összeállított „teszt” alapján tehát az alapjogi védelemre érdemes meggyőződés objektív szempontok alapján azonosíthatóvá válik.